

**“SAB’AYI SAYYOR” DOSTONIDAGI HIKOYATLAR MATNI USTIDA
ISHLASH: ILMIY-NAZARIY VA METODIK YONDASHUVLAR****Zakirova Maqsuda Atayevna***Abu Rayhon Beruniy nomidagi UrDU akademik
litseyi ona tili va adabiyot fani o`qituvchisi*

Annatsiya. Mazkur maqolada Alisher Navoiy ijodining yuksak namunalaridan biri bo‘lgan “Sab’ayi sayyor” dostonidagi hikoyatlar tizimi ilmiy-nazariy hamda amaliy-metodik nuqtai nazardan kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqotda asarning kompozitsion tuzilishi, hikoyatlararo ichki bog‘lanishlar, ramziy obrazlar tizimi va tasavvufiy-falsafiy qatlamlarning o‘zaro uyg‘unligi ochib beriladi. Muallif hikoyatlar matnini o‘rganishda struktural-semantik, komparativ va germeneytik yondashuvlarni uyg‘unlashtirib, dostonning nafaqat badiiy-estetik, balki ijtimoiy-ma’naviy ahamiyatini ham asoslaydi.

Maqolada “Sab’ayi sayyor” hikoyatlarining Sharq mumtoz adabiyotidagi “hikoya ichida hikoya” an’anasidagi o‘rni ko‘rsatilib, Nizomiy Ganjaviy va Xusrav Dehlaviy maktabi bilan g‘oyaviy-badiiy mushtaraklik jihatlari tahlil etiladi. Ayniqsa, Navoiy talqinidagi yetti sayyora va yetti rang timsoli inson kamolotining bosqichma-bosqich modeli sifatida talqin qilinadi. Hikoyatlar orqali muhabbat, adolat, sabr, tavba va ma’rifat g‘oyalari tizimli tarzda ifodalanib, asarning didaktik salohiyati ochib beriladi.

Shuningdek, maqolada “Sab’ayi sayyor” hikoyatlari asosida ta’lim jarayonini tashkil etish metodikasiga oid amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi. Dostonni adabiyot darslarida interaktiv metodlar asosida o‘qitish, matnshunoslik mashg‘ulotlarida namunaviy material sifatida qo‘llash imkoniyatlari ko‘rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari adabiyotshunoslik, pedagogika va madaniyatshunoslik yo‘nalishlaridagi ilmiy izlanishlar uchun muhim nazariy va amaliy manba bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: “Sab’ayi sayyor”, hikoyatlar, Alisher Navoiy, kompozitsiya, ramziy obraz, tasavvuf, struktural tahlil, komparativ yondashuv, didaktika, adabiy meros.

KIRISH

Sharq mumtoz adabiyotida doston janri badiiy tafakkur va falsafiy qarashlarning sintez nuqtasi sifatida shakllangan. Bu jarayonda Alisher Navoiy yaratgan “Sab’ayi sayyor” dostoni alohida o‘rin tutadi. Asar nafaqat syujetning murakkabligi, balki hikoyatlar tizimi orqali inson ruhiy kamolotining konseptual modelini yaratgani bilan ham e’tiborlidir. Doston tarkibidagi yetti hikoya Bahromshoh obraziga bog‘langan holda, har biri ma’naviy yetilishning muayyan bosqichini ifodalaydi.

Bugungi adabiyotshunoslikda “Sab’ayi sayyor” ko‘proq poetik struktura va tasavvufiy qatlamlar doirasida o‘rganilgan bo‘lsa-da, hikoyatlar matni ustida ishlashning metodik jihatlari hali yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Shu bois mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi – hikoyatlar tizimini ilmiy-nazariy tahlil qilish bilan birga, ularni o‘qitish va talqin etishning samarali usullarini ishlab chiqishdan iborat.

ASOSIY QISM

I. “Sab’ayi sayyor” dostonining kompozitsion tuzilishi

Doston Sharq adabiyotidagi “ramkali syujet” modeliga asoslangan bo‘lib, asosiy voqealar Bahromshoh hayoti bilan bog‘langan. Shu markaziy syujet atrofida joylashgan yetti hikoya mustaqil syujetga ega bo‘lsa-da, yagona g‘oyaviy tizimga bo‘ysunadi. Har bir hikoya muayyan rang va sayyora bilan bog‘lanib, inson ruhiy olamining turli holatlarini ifodalaydi.

“Sab’ayi sayyor” Shoh Bahrom tinglagan hikoyatlar, o‘tkazgan kunlar va qasr ranglari uyg‘unligini konseptual jadvalda ko‘rsatish

Shanba	Homiysi—Zuhal	Qora qasr	Farrux va Axiy hikoyati
Yakshanba	Homiysi — Quyosh	Sariq qasr	Zayd Zahhob haqidagi hikoyat
Dushanba	Homiysi—Oy	Yashil qasr	Sa’d haqidagi hikoyat
Seshanba	Homiysi — Mirrix	Qizil qasr	Juna va Mas’ud hikoyati
Chorshanba	Homiysi — Utorid	Moviy qasr	Mehr va Suhayl hikoyati
Payshanba	Homiysi — Mushtariy	Sandal qasr	Muqbil va Mudbir hikoyati
Juma	Homiysi —Zuhra	Oq qasr	Dilorom haqidagi hikoyat

Bu kompozitsion model hikoyalarni alohida-alohida emas, balki yaxlit badiiy-falsafiy tizim sifatida o‘rganish zaruratini tug‘diradi. Shu nuqtai nazardan, hikoyatlar matni

ustida ishlashda ularning ichki aloqadorligi va g'oyaviy mushtarakligi alohida e'tiborga olinishi lozim.

II. Hikoyatlar tizimidagi ramziy qatlamlar

“Sab’ayi sayyor”dagi hikoyatlar uch asosiy semantik qatlamdan iborat:

1. Syujetiy qatlam – voqealar rivoji, dramatik to‘qnashuvlar, qahramonlararo munosabatlar.

2. Ramziy qatlam – ranglar, makon va vaqt timsollari, sayyoralar obrazi.

3. Tasavvufiy qatlam – nafsdan ruhga, jaholatdan ma’rifatga o’tish jarayoni.

Masalan, qora rang bilan bog‘liq hikoya inson nafsiiy holatini, oq rang esa ruhiy poklanish bosqichini ifodalaydi. Bu timsollar tizimi hikoyalarni oddiy rivoyat emas, balki falsafiy-ramziy matn sifatida talqin qilish imkonini beradi.

III. Hikoyatlar bilan ishlashning ilmiy-metodik asoslari

1. Struktural-semantik tahlil

Bu yondashuv hikoyaning kompozitsion bo‘linishi, syujet bosqichlari va badiiy detallarning funksiyasini aniqlashga xizmat qiladi.

2. Komparativ yondashuv

“Sab’ai sayyor” hikoyatlarini Nizomiy Ganjaviyning “Haft paykar”i va Dehlaviy dostonlari bilan qiyoslash orqali Navoiy badiiy tafakkurining yangiligi va mustaqilligini aniqlash mumkin.

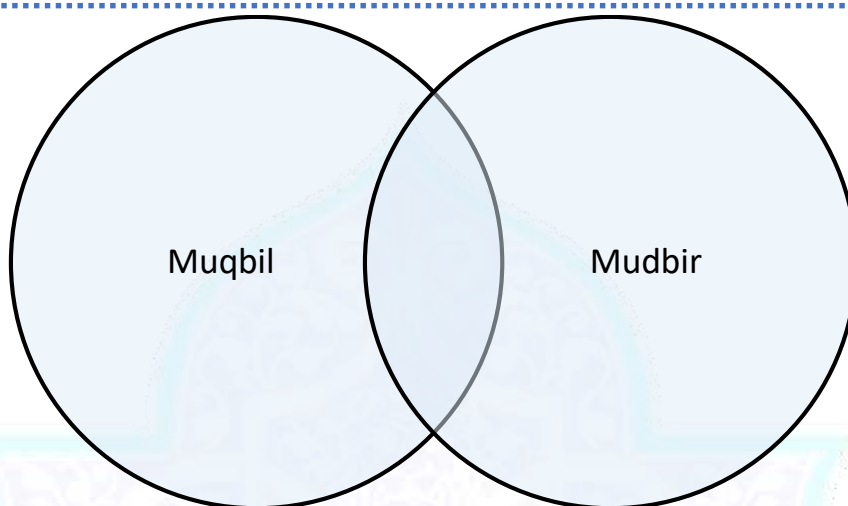
Quyidagi jadval orqali badiiy adabiyotdagi Bahrom obarziga xos xususiyatlar qiyosiy tahlil qilinadi

Firdavsiy “Shohnoma”sidagi Bahrom obrazi	Nizomiy “Haft paykar” idagi Bahrom obrazi	Dehlaviyning “Hasht behisht”idagi Bahrom obrazi	Navoiyning “Sab’ayi sayyor”idagi Bahrom obrazi

3. Didaktik talqin

Hikoyatlarning tarbiyaviy imkoniyatlarini ochish orqali ularni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish yo‘llari ishlab chiqiladi.

Dostondagi “Muqbil va Mudbir” hikoyasi matni ustida ishlash jarayonida “VENN” diagrammasidan foydalangan holda ularga xos xususiyatlar va ularni birlashtiruvchi xususiyatlar ochib beriladi.

AMALIY AHAMIYATI

Mazkur maqola quyidagi yo‘nalishlarda amaliy ahamiyatga ega:
 Oliy ta’limda mumtoz adabiyot kurslari uchun nazariy manba sifatida;
 Umumta’lim maktablarida adabiyot darslarini boyitish uchun;
 O‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanma sifatida;
 Talaba va magistrantlar uchun ilmiy tadqiqot materialli sifatida.

XULOSA

“Sab’ayi sayyor” dostonidagi hikoyatlar tizimi Alisher Navoiy badiiy tafakkurining eng yuksak cho‘qqilaridan biridir. Ularni chuqur ilmiy asosda tahlil qilish nafaqat adabiyotshunoslik, balki milliy ma’naviyatni anglash jarayonida ham muhim ahamiyatga ega. Hikoyatlar matni ustida ishlash jarayonida struktural, ramziy va tasavvufiy yondashuvlarni uyg‘unlashtirish orqali asarning ichki falsafiy konsepsiyasini to‘liq ochish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bertels E. E. Navoiy ijodi va Sharq adabiyoti. – Toshkent, 1965.
2. Komilov N. Tasavvuf va badiiy tafakkur. – Toshkent, 2005.
3. Navoiy A. Xamsa. – Toshkent: Fan, 2011.
4. Qayumov A. Navoiy va adabiy meros. – Toshkent, 1991.
5. Yusupova D. O‘zbek mumtoz va milliy uyg‘onish adabiyoti. – Toshkent, 2016